

nad tekstem biblijnym, głównie nad opowiadaniem o stworzeniu człowieka z Rdz 2. Z uznaniem należy ocenić zarówno wybór, jak i omówienie werse-
tów biblijnych, czego wymownym przykładem jest interpretacja greckiego
słowa *asthenēs* z 1 P 3, 7, które jest użyte na określenie „słabszego ciała
kobiecego” (BT).

Podsumowując, recenzowana publikacja stanowi bardzo wartościowe
źródło informacji dla tych wszystkich, którzy chcieliby poznać rzeczywi-
ste, udowodnione naukowo różnice pomiędzy męskim i żeńskim mózgiem,
a przy tym osadzić tę wiedzę w perspektywie dojrzałej wiary i dochodzenia
do jak najlepszej komunikacji w małżeństwie.

Krzysztof Pilarz*

**Grzegorz Godawa, *Funkcjonowanie rodziny dziecka objętego
domową opieką hospicyjną. Studium tanatopedagogiczne*, Toruń:
Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, 2016, s. 452.**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2017.019>

Grzegorz Godawa jest znanym autorem, zwłaszcza w gronie osób inte-
resujących się pedagogiką chrześcijańską. Jego twórczość naukowa koncen-
tuje się w kilku kręgach tematycznych, takich jak: pedagogiczne konteksty
wsparcia dla rodziny, problematyka kształcenia i wychowania uczniów oraz
przygotowania nauczycieli do pracy dydaktycznej, rola mediów w rozwoju
dzieci i młodzieży, wybrane zagadnienia pedagogiki chrześcijańskiej. Naj-
bardziej rozwinięta i zaawansowana jest jednak ta część twórczości Grze-
gorza Godawy, która odnosi się do problematyki tanatyczno-hospicyjnej.
W istotnym stopniu opiera się ona na wieloletniej pracy duszpasterskiej oraz
opiekuńczej Autora w hospicjach domowych, w których znajdują się dzieci
terminalnie chore.

W swoim dorobku Grzegorz Godawa ma 15 opracowań, w których po-
dejmował takie zagadnienia, jak: działalność hospicjów dziecięcych w kon-

* Dr Krzysztof Pilarz jest adiunktem w Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja
Kopernika w Toruniu, w Katedrze Pedagogiki, Katolickiej Nauki Społecznej i Prawa Kano-
nicznego. Adres: Wydział Teologiczny UMK, ul. Gagarina 37, 87-100 Toruń; e-mail: pilarz@
umk.pl.

tekście potrzeb dziecka terminalnie chorego i jego rodziny, wsparcie rodziny dziecka w warunkach hospicyjnych, rola doradcy hospicyjnego, a także ojca dziecka w tym działaniu, problem samotności matki mającej terminalnie chore dziecko, funkcje opiekuńczo-wychowawcze rodziny z dzieckiem terminalnie chorym w warunkach hospicyjnych, wsparcie zdrowych dzieci mających w rodzeństwie osobę terminalnie chorą, pedagogiczne przeciwdziałanie smutkowi chorego dziecka, wpływ choroby dziecka na jego relacje ze zdrowym rodzeństwem, samotność dziecka w rodzinie jako wyzwanie dla współczesnej pedagogiki, dziadkowie w zderzeniu z chorobą i śmiercią dziecka w opiece hospicyjnej, wybrane aspekty poradnictwa rodzinnego w opiece hospicyjnej, komunikacja z osobą ciężko chorą, znajdującą się u kresu życia.

Praca *Funkcjonowanie rodziny dziecka objętego domową opieką hospicyjną. Studium tanatopedagogiczne* to bez wątpienia najważniejsza dotychczasowa publikacja Grzegorza Godawy. Wyróżnia ją nie tylko objętość – tekst tej książki zawiera 11 rozdziałów uzupełnionych przez wstęp, refleksje końcowe, bibliografię i aneks. Już pierwszy ogląd pracy pozwala dostrzec jej dobrą strukturę, logiczne uporządkowanie omawianej problematyki, jej odpowiednie uszczegółowienie i pogłębienie, które znajduje wyraz między innymi w starannym i usystematyzowanym podziale treści poszczególnych rozdziałów.

Autor podzielił swą pracę na część teoretyczną i część empiryczną. W pierwszej z nich rozpatruje takie zagadnienia, jak: tanatopedagogika jako tworząca się nowa subdyscyplina pedagogiki, indywidualny i społeczny wymiar choroby i śmierci dziecka, system rodzinny w zderzeniu z chorobą i śmiercią dziecka, więzi i funkcje rodziny wobec wyzwań tanatopedagogicznych oraz wychowawcze aspekty pediatrycznej opieki paliatywno-hospicyjnej. Część empiryczna oprócz niezbędnej informacji o założeniach metodologicznych przeprowadzonych badań zawiera omówienie oraz próbe zrozumienia i interpretacji uzyskanych wyników. Po przedstawieniu ponad 20 przykładów funkcjonowania rodzin mających nieuleczalnie chore dziecko, Grzegorz Godawa tworzy typologię takich rodzin, dzieląc je na rodziny ukierunkowane tanatycznie, rodziny prezentystyczne, a także rodziny określane jako perspektywiczne. W kolejnym rozdziale charakteryzuje cierpienie członków rodziny chorego dziecka, podając konkretne egzemplifikacje, które umożliwiają w dalszej części analizy podjęcie próby naukowej klasyfikacji symptomów i obszarów cierpienia. Oryginalny pod względem treściowym i znaczący poznawczo jest także rozdział dotyczący edukacji ciężko chorego dziecka i jego rodzeństwa, jej celów i wartości, specyfiki,

uwarunkowań, codziennych konsekwencji, niezbędnych form wsparcia modelowego ujęcia edukacji w rodzinie chorego dziecka. Ściśle wiąże się z tym także problematyka kolejnego rozdziału poświęconego rzadko analizowanemu procesowi, jakim jest rozwój człowieka w sytuacji tanatycznej. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach Autor przywiązuje tu dużą wagę do kwestii aksjologicznych, zwracając uwagę na przemiany hierarchii wartości, postaw wobec różnych dziedzin życia, percepcji samego siebie oraz kształtowania pozytywnych cech charakteru.

Odrębne części rozważań Grzegorza Godawy odnoszą się do rozwoju człowieka w sferze duchowo-religijnej oraz problemu samowychowania. Zwieńczenie całej pracy stanowią wyprowadzone z wcześniejszych rozważań teoretycznych i analiz empirycznych implikacje dla pracy tanatopedagogicznej. Mają one istotne znaczenie poznawcze, porządkują stan istniejącej wiedzy, inspirują do dalszych badań. Bardzo wartościowe są wskazania dla praktyki hospicyjnej, w których Autor zwraca uwagę na konieczność wzmocnienia niektórych już podejmowanych i realizowanych kierunków działań, a także na potrzebę rozwijania społecznego wymiaru tanatopedagogiki. Są to trudne, także z naukowego punktu widzenia, zakresy problematyki. Grzegorz Godawa ma rację, postulując w zamykających książkę refleksjach końcowych potrzebę prowadzenia badań interdyscyplinarnych, dotyczących omawianych zagadnień oraz rozwoju tanatopedagogiki.

Właśnie silne pośrednie (poprzez wymowę bardzo przekonująco i sugestywnie przedstawionych treści książki) i bezpośrednie uzasadnienie potrzeby rozwoju tanatopedagogiki jako dyscypliny niezbędnej w całokształcie nauk pedagogicznych stanowi szczególnie istotny walor książki. Autor przedstawił jej zarys w wymiarze teoretycznym, swych propozycjach metodologicznych oraz doświadczeniach praktycznych. W każdym z nich udanie połączył analizę istniejącej polskiej i zagranicznej literatury naukowej dotyczącej tematyki tanatologicznej, opisów wyników badań i doświadczeń praktycznych innych autorów z własną refleksją naukową i praktyką w zakresie domowej opieki hospicyjnej.

Przegląd zawartości treściowej pracy Grzegorza Godawy świadczy o szerokim, wielostronnym, kompleksowym ujęciu słabo rozpoznanych i niewystarczająco omówionych w naszej literaturze zagadnień, dotyczących funkcjonowania rodziny w sytuacji krytycznej, jakimi są: nieuleczalna choroba dziecka, jego cierpienie i trauma ogarniająca wszystkich członków rodziny wobec nieuchronnej śmierci dziecka. Lektura książki przekonuje, że Grzegorz Godawa przekazuje na kartach książki ugruntowaną i pogłębioną wiedzę dotyczącą tej tematyki, opartą na własnych doświadczeniach z dzia-

łałości opiekuńczej i hospicyjnej, a także gruntownych studiach istniejącej literatury naukowej, w tym także literatury zagranicznej. Łatwo zauważyć, że Autor nierzadko powraca do zagadnień, które wcześniej podejmował w artykułach i komunikatach z badań. Porównanie tych tekstów z treścią poszczególnych rozdziałów świadczy o znacznym wzroście kompetencji naukowych Grzegorza Godawy. Ujęcie przedstawione w książce zawiera znacznie bardziej – w stosunku do wcześniejszych wypowiedzi – rozwinięte i pogłębione analizy, prowadzi też do lepiej uzasadnionych i udokumentowanych wniosków. Z całą pewnością książka *Funkcjonowanie rodziny dziecka objętego domową opieką hospicyjną. Studium tanatopedagogiczne* stanowi bardzo znaczący wkład w tworzenie potrzebnej subdyscypliny naukowej, jaką jest tanatopedagogika. Dotyczy ona wszakże bardzo istotnej, życiowo ważnej dla wielu ludzi dziedziny życia, w której myśl pedagogiczna i oparta na niej praktyka mogą przyczynić się do lepszego rozumienia rzeczywistości oraz – co jest nie mniej istotne – działań opartych na podstawach personalistycznych i humanistycznych. Z całą pewnością mogą być one bardziej racjonalne, skuteczne i przyjazne od tych, które wywodzą się z przesłanek tylko intuicyjnych.

Gdyby ze względu na zadanie recenzenta doszukiwać się słabszych punktów w bardzo dobrej, rzetelnie przygotowanej, nowatorskiej w licznych zakresach, znaczącej zarówno pod względem teoretycznym, jak i badawczym rozprawie, dostrzegam je w niektórych kategoriach pojęciowych. Mam na przykład wątpliwości, czy używanie pojęcia system w odniesieniu do rodziny, zwłaszcza rodziny współczesnej, nie jest terminologicznym nadużyciem. Termin „system” przeniesiony do nauk społecznych z nauk przyrodniczych i technicznych i dość silnie lansowany w czasie, gdy pozytywiści i neopozytywiści pragnęli przenieść wzory badań z tych dziedzin do nauk społecznych, rzadko jednak przystaje do istniejących realiów w życiu społecznym. Jeśli edukacja jest dziś pojmowana jako działalność całożyciowa, odbywająca się w strukturach formalnych, ale też nieformalnie i pozaformalnie w różnych sytuacjach i okolicznościach, to trudno mówić o jej systemowym charakterze. System jest wszakże całością zorganizowaną, w której wszystkie jej składowe elementy współdziałają ze sobą i dopełniają się pod względem funkcjonalnym, harmonijnie i skutecznie „pracują” na rzecz całości.

Tymczasem współczesna rodzina często nie jest monolitem. Pełno w niej napięć i konfliktów związanych z pozarodzinnymi obowiązkami, zróżnicowanymi zakresami aktywności i odmiennymi upodobaniami poszczególnych członków rodziny. Niejednokrotnie ma trudności z wykonywaniem swych podstawowych funkcji. Czując to, niemało młodych ludzi żyje w pa-

rach, gdyż nie mają oni podstawowych warunków (mieszkanie, stała praca i sytuacja finansowa, pewność zapewnienia opieki nad dziećmi w czasie pracy itp.) do założenia rodziny. Powszechnie aprobowany program 500+ jest przykładem, że znaczna część rodzin uznaje taki zasiłek (bo przecież nie efekt włożonej pracy) za bardzo istotny wkład do utrzymania niezbędnej kondycji materialnej rodziny. Także ci, którym żyje się lepiej, nie uznają tych pieniędzy za zbędne. Politycy mają przy tym nadzieję, że za pomocą środków finansowych mogą pobudzić funkcję prokreacyjną rodziny, a także – o czym już głośno nie mówią – wpływać na wartości, postawy i preferencje wyborcze ludzi w sposób korzystny dla siebie. To, że współczesna rodzina zwykle nie jest systemem, znajduje również odbicie w tym, że nie jest już instytucją tak trwałą jak dawniej. Pojawienie się większych trudności, na przykład urodzenie się niepełnosprawnego lub ciężko chorego dziecka w rodzinie, nie zawsze więc hartuje jej członków i zwiększa integrację. Nierzadko prowadzi, niestety, do rozpadu rodziny i tego, że ze zwiększonymi trudnościami muszą się borykać samotne matki.

Tego typu polemiki mają jednak charakter akademicki. W przeglądzie wszystkich dokonań naukowych Grzegorza Godawy, także wielu tych, które poprzedzają recenzowaną książkę, widoczna jest trwałość zainteresowań Autora dotyczących problematyki rodziny, aksjologii pedagogicznej, problemów opiekuńczych i wychowawczych, które dotyczą ciężko chorych dzieci oraz niepełnosprawnej młodzieży, a także rodzin zmagających się z trudem i cierpieniem spowodowanym nieuleczalną chorobą dziecka. W swych publikacjach i wystąpieniach konferencyjnych, a zwłaszcza w rozprawie: *Funkcjonowanie rodziny dziecka objętego domową opieką hospicyjną. Studium tanatopedagogiczne*, Autor konsekwentnie i dość komplementarnie analizuje zagadnienia istotne dla tworzącej się subdyscypliny, którą nazywa tanatopedagogiką. Szczególne znaczenie ma tu nie tylko łączne ujęcie przez Autora i dopełnienie istniejących już analiz, ale też podejmowanie własnych prób klasyfikacji problemów i zjawisk oraz usystematyzowania omawianej problematyki. Na uznanie zasługuje także dopełnienie jej o rzadziej analizowane w pedagogice kategorie, do których należą: cierpienie, ból, lęk, stosunek do śmierci, zwłaszcza tak szokującej jak śmierć dziecka. Bardzo ważnym atutem publikacji jest nie tylko przekazana w niej erudycyjna wiedza wynikająca z wieloletnich studiów naukowych, ale też uwzględnienie praktycznych doświadczeń Autora, poczynionych w czasie działalności opiekuńczej, terapeutycznej i wychowawczej skierowanej do dzieci nieuleczalnie chorych i ich rodzin. Polecam tę książkę nie tylko osobom uczestniczącym w różnych formach działalności hospicyjnej skierowanej do nieuleczalnie

chorych dzieci i ich rodzin, ale także wszystkim tym, którzy troszczą się o los i dobro człowieka znajdującego się w trudnych sytuacjach życiowych, którym bliskie są kwestie opieki i pomocy dla najbardziej jej potrzebujących.

Mirosław J. Szymański*

Małgorzata Fopka-Kowalczyk, *Poczucie straty po śmierci pacjenta wśród pracowników opieki paliatywnej*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016, s. 600.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2017.020>

Wśród publikacji Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w 2016 roku ukazała się książka Małgorzaty Fopki-Kowalczyk pod tytułem *Poczucie straty po śmierci pacjenta wśród pracowników opieki paliatywnej*. Autorka, związana naukowo z Wydziałem Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, od 2001 roku pracuje także jako psycholog w Hospicjum „Światło” w Toruniu. Jej działania obejmowały tam wsparcie osób znajdujących się u kresu życia oraz ich bliskich, a także pracowników i wolontariuszy. Prezentowana książka mieści się w obu obszarach działalności Autorki – praktycznym i teoretycznym, ukazując interesujące badania w obrębie praktyki na tle dotychczasowej wiedzy teoretycznej na temat opieki paliatywno-hospicyjnej w Polsce. Książka jest fragmentem obszerniejszej dysertacji doktorskiej pod tytułem *Wsparcie społeczne pracowników hospicjum a poczucie straty po śmierci pacjenta*¹, przedłożonej i obronionej w 2013 roku na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Rozdział pierwszy książki poświęcony został hospicjum w ujęciu teoretycznym. Autorka szeroko opisuje hospicjum, począwszy od wyjaśnienia terminu, przez historię powstania tego typu placówki, po charakterystykę interdyscyplinarnej opieki nad pacjentem u kresu życia. Treści zawarte w tej części są z zasady zgodne z ostatnimi znaczącymi publikacjami z tej dziedziny². Na

* Prof. dr hab. Mirosław J. Szymański jest kierownikiem Katedry Socjologii Edukacji w Instytucie Pedagogiki Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Adres: Instytut Pedagogiki APS, ul. Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa; e-mail: miroslaw.szymanski@wp.pl.

¹ Praca doktorska znajduje się w archiwum BUMK w Toruniu.

² Por. Piotr Krakowiak, „Cześć i historia”, w: *Solidarni. Dzieje opieki paliatywno-hospicyjnej w Polsce*, red. Anna Janowicz, Piotr Krakowiak, Alicja Stolarczyk (Gdańsk: Fundacja Hospicyjna 2015), 32–63.